

НЕКИ АСПЕКТИ МОДЕРНИЗАЦИЈЕ И ПРИХВАТАЊА ЗАПАДНЕ КУЛТУРЕ У СРПСКОМ ДРУШТВУ ТОКОМ XIX И XX ВЕКА

Апстракт: Рад представља поглед на тренутак у ком се данас налази српско друштво од којег се тражи одговор да ли може постати део заједнице народа модерне Европе и које разделнице чине препреку на том путу. Текст расветљава чињенице које указују на који је начин српско друштво у претходна два века закорачило на пут „позападњачења“ и модернизације, што је донело делимичан искорак ка просвећеним и модерним европским друштвима. Такође, указано је на разлоге због којих се српско друштво, с времена на време, окреће конзервативизму који умањује ефекте модернизацијских напора.

Кључне речи: модернизација, позападњачење, либерализам, демократија, институције, интеграција.

Увод

Путујући модерном Европом, боравећи у великим и малим местима, посећујући културну баштину, споразумевајући се са обичним светом, путник из Србије може запазити да у тим срединама и данас постоји висока појединачна и колективна осетљивост на теме које су тамо давно расправљене, док су у Србији свакодневне и горуће или представљају табуе. Непоштовање људских права, друштвена непокретљивост и нетолеранција, јавна неостракираност корумпираних политичара и јавних службеника, скандалозна простота медија, незрело политичко лавирање између онога што не може бити и онога што би могло бити, економска инертност - само су нека питања која наводе на размишљање о томе куда иде српско друштво у овом веку.

---

¹ zorantodorovic2609@gmail.com

Истраживач политичке и правне историје Србије биће подстакнут да потражи неке тачке око којих би се могао наћи одговор на питање да ли српско друштво може направити неповратан искорак из конзервативизма угледајући се на западна друштва, европска, пре свега. Избор би могао пасти на анализу неколико пута започињаног и прекиданог процеса модернизације и позападњачења српског друштва током последња два века, кроз који може бити одбачен конзервативизам. Појмови „позападњачење“ и „модернизација“ овде су условно раздвојени, с обзиром на идеолошку основу модернизације која се налази у идеологији либерализма западне цивилизације.

Постоје различити погледи на ове процесе, а основна дилема „незападњака“ јесте да ли се они могу одвијати независно, односно да ли се незападна друштва могу модернизовати а да се не позападњаче. Теоретичари Запада попут Фернана Бродела (Fernand Braudel) и Семјуела Хантингтона (Samuel Huntington) сматрају да модернизација никако не може довести до краја цивилизација које су вековима стваране. Напротив, модернизација може послужити да се оне ојачају. Ипак, ако погледамо списак особености западне цивилизације које је Хантингтон (2000:74-78) побројао, све више ћемо веровати у тврдњу да процес модернизације ипак води позападњачењу друштва.²

Посматрајући сферу савременог политичког деловања у којој је успостављена институционализација политичке борбе и њених механизма у борби за власт, или модернизовану државну организацију и њене институције, успостављене стандарде у области људских права, моделе савременог привредног живота и слично, морамо рећи да су то производи модерног Запада који кроз процес модернизације продиру у културе незападних друштава. Стога, тешко је одбранили становиште да је процес модернизације независан од позападњачења

² Хантингтон је особености западне цивилизације извео из анализе обимне литературе која се бави историјом Запада. Издвојио је: класично културно наслеђе (грчку филозофију, римско право, рационализам, хришћанство, латински језик, итд.), католицизам и протестантизам, европске језике, раздвајање духовног и световног ауторитета, владавину закона, друштвени плурализам, представничка тела и индивидуализам. Шире, Самјуел П. Хантингтон (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица - РОМАНОВ Бања Лука. Бродел истиче узајамне везе цивилизација и међусобно опонашање и каже: „Цивилизација је истовремено постојање и мењање. Укореења у неком простору, она се у њему задржава столетима. Па ипак, у исто време преузима нешто од других, ближих или удаљених цивилизација, а шири и сопствена достигнућа. Опонашање и утицај делују упоредо с одређеним унутрашњим притисцима против устаљености, традиције и оног већ познатог“, видети Бродел, Ф.(2007:537). *Материјална цивилизација, економија и капитализам од 15. до 18. века - Игра размене, књига II*, Службени лист, Београд.

и да се може одвијати мимо њега. Позападњачење није само губљење позиције сопственог писма над латиницом, језичка и лексичка подвојеност енглеском језику, симболичко-информатичка најезда у српском језику (и другим језицима), итд. То је сложен феномен оличен у широком спектру утицаја који можемо објаснити само кроз културу као тоталитет људског делања.

Позападњачење је појам који је у појединим друштвеним тренуцима био омражен у когнитивним и емотивним представама већине грађана Србије, чак и у новије време када је постојало позитивно одређење према политичко-економским интеграцијама у Европску унију. Многи, чак и високообразовани чланови српског друштва, немају јасну представу шта он значи: магловит је, тајанствен и збуњујући. Омражен је и у круговима Православне цркве, која у позападњачењу види надвладавање западне цивилизације и Католичке цркве - једног од њених родних места, над источно православном, византијском културном традицијом. Са тог становишта за неке представља и опасност.

Модернизацију је тешко објаснити независно од позападњачења. У дескриптивном смислу, модернизација представља сложен процес техничко-технолошког и економског раста, деаграризације и урбанизације, структурне диференцијације друштва, раста образовног нивоа становништва, институционализацију политичке борбе, итд. Овај процес има своју идеолошку основу у западним друштвима заснованим на концепту либералне демократије и данас је синоним за друштвени развој. Последњих деценија претрпео је измене јер је делимично напуштен став да успех модернизације највише зависи од утицаја унутрашњих елита и њиховог залагања у овом процесу, већ да успех зависи од утицаја споља и од културолошких предзнака датог друштва, посебно традиције. Као препрека модернизацији фокусира се свест друштвене заједнице и начин на који да се она мења.

Процесни и функционални смисао модернизације и позападњачења је у транспоновању и инкорпорирању вредности и институција западне цивилизације на подручје друге цивилизације што на овим просторима траје већ неколико векова, а о чему је доста писано.³

³ Домаћа литература о модернизацији у српском друштву је обимна. Погледати: Богдановић, М.(1994). Модернизацијски процеси у Србији у 20. веку, Институт за новију историју Србије, Београд; Димић, Љ.(1994). Културна политика и модернизација југословенског друштва, Институт за новију историју Србије, Београд; Ђуровић, С. (1994). Индустијализација Србије - легитимитет за модерни свет, Институт за новију историју Србије, Београд; Голубовић, З. (1994). Културе у транзицији у источној Европи и Југославији: раскорак између културног и националног обрасца, Плато, Београд; Антонић, С.(1999). Модернизација у Србији, три

Изградња нове српске државе с почетка 19. века била је заснована на идеји о раскиду са неевропском цивилизацијом и постепеном успостављању политичких, економских и културних начела европских друштава. То се најпре односило на споре и релативно неуспеле покушаје грађења државног организма по угледу на европске државе које су већ биле на трагу да установе начела и организацију модерне државе (или су то већ учиниле): поделу власти, представничку демократију и парламентаризам, слободну трговину, итд. Наравно, културолошки супстрат западњачења није одмах био видљив у српском друштву. Он се касније показао када је постало јасно да не може бити одвојен од модернизацијских интервенција на државном организму, јер у најширем смислу, држава и њено биће представљају део културне садржине.⁴

У социолошкој и политичкој науци, појмови „позападњачење“ и „модернизација“ су јасније одређени,⁵ а њихова елаборација постала је актуелна након престанка идеолошке поларизације света деведесетих година 20. века, превасходно из безбедносних разлога и потреба.⁶ Ови теоријски и интелектуални изрази нашли су своје животне потврде у догађајима у овом делу Европе у последњих двадесетак година. Познаваоци новије политичке филозофије, међународних односа и безбедносних промена предвиђали су шта ће се десити на подручју СФРЈ и Балкана ако дође до краха идеологије комунизма, као и да ће се сукобити културе и њихови атрибути:

недовршена таласа..., Нова српска политичка мисао; Лазић, М.; Цвејић, С.(2004). Промене друштвене структуре у Србији: случај блокиране пост-социјалистичке трансформације, ИСИ, Филозофски факултет Београд; Радић, Р.(2003). Верска елита и модернизација- тешкоће проналажења одговора, Зборник „Србија у модернизацијским процесима 19. и 20. века“, Београд; Вулегић, В.(2004). Глобализација-процес и/или пројекат, докторска дисертација, Филозофски факултет, Београд; Лазић, М.(2005). Промене и отпори, „Филип Вишњић“, Београд.

⁴ Држава је сегмент културе у смислу који јој је дао Освалд Шпенглер (Oswald Spengler) почетком 20. века. Видети: Шпенглер, О.(2009). Пропаст Запада, „Утопија“, Београд.г

⁵ Књига Самјуела П. Хантингтона, Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка изазвала је крајем 20. века полемике и реакције које се ни данас не стишавају. Неке од тих појмова управо је успоставио и објаснио Хантингтон. Видети: Самјуел П. Хантингтон (2000). Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка, ЦИД Подгорица - РОМАНОВ Бања Лука.

⁶ У овим наукама појавили су се радови којима су објашњавани узроци цивилизацијских сукоба у чијем средишту су културе: набрајане су живе и мртве цивилизације, израчунавани су проценти ратних сукобљавања између народа који припадају различитим цивилизацијама и религијама, указивано да је узрок ратних сукобљавања цивилизацијска различитост (културна и религијска), објашњавано је такозвано „цивилизацијско сврставање“; у социолошку, политичку и безбедносну науку уведени су нови појмови којима се објашњавају радови међу народима различитих религија и култура као што су „сукоб због неодговарајућих граница“, „религијски рат за границе“, ревитализован је појам „верски рат“, итд.

- да ће границе вишенационалних држава пући по културним (верским) и националним шавовима, а не по административним линијама разграничења између федералних јединица;
- да ће се ратови водити због "неодговарајућих граница" и да су производ непристајања да се разуме и прихвати другачији културолошки код (превасходно верски и етнички) мањине или већине, без разлике.

Да ли би био избегнут распад српског друштва да је оно током 1990-их кроз процес модернизације и западњачења усвојило стандарде модерних и напредних друштава западне цивилизације? Одговор на то питање може бити само хипотетички. Србија се и данас налази пред историјском дилемом да ли жели и да ли може постати део политичког и економског бића Европске уније (творевине западне цивилизације), што подразумева, пре свега, модернизацију друштва, или ће и даље остати "гранични камен" између западног и источноправославног света и „земља чуда“ и анахронизама.⁷

Модернизација и позападњачење - процеси који су у Србији давно започели

Ради појашњења појмова позападњачење и модернизација морамо се на тренутак осврнути на тезу о сукобу цивилизација која је актуелизована у модерној социолошкој и политичкој литератури с краја 20. века. Заправо, ради се о томе да је након слома идеологије комунизма у Европи и нестанка тог ауторитарног амалгама, који је повезивао разнородна друштва, у свету дошло до сукоба и ратова превасходно због културолошких и религијских различитости међу народима и нацијама које су сврстане у шире појмове, какви су цивилизација и култура.⁸ Као могућ одговор на изазов друге цивилизације (западне),

⁷ Започињући своју књугу Промене и отпори, професор Младен Лазић каже: "Истраживач који жели непристрасно да приступи проучавању политичких, економских, друштвених и културних промена, које се у Србији одвијају крајем 20. и почетком 21. века, мора бити спреман да се непрестано суочава с противречностима.... То је земља у којој се сударају урбани космополитизам, паланачки хоризонти и сељачки традиционалистички аутизам, свест о неприкосновености људске слободе и безумна насилничка разудареност", Лазић.М.(2005:5). Промене и отпори, „Филип Вишњић“, Београд.

⁸ Постоји различито схватање појмова култура и цивилизација у Немачкој и осталој европској филозофској и социолошкој мисли, пре свега Француској. Немачки појам kultur подразумева супериорност у односу на француски појам civilization. Према Немачкој традицији, свака култура има своју сопствену цивилизацију која представља завршну фазу у постојању једне културе и праћена је експанзијом на свом крају. Западна цивилизација је ту фазу доживела кроз империјализам 19. и 20. века. О различитим погледима на ове појмове, погледати: Елијас, Н.(1991). Процес цивилизације, Издавачка књижарница Зорана Стојановића,

Хантингтон (2000:79-81), истиче:

(а) Потпуно одбијање и игнорисање додира цивилизација из чега настаје политичка и културна изолованост која умањује могућности за цивилизацијски напредак и продубљује јаз између различитих културних ентитета;

(б) Пут који се најчешће обележава као “кемализам” и подразумева замену цивилизацијског (културног) идентитета идентитетом друге цивилизације (културе) и спровођење процеса модернизације. Рецимо, у турском случају то је било позападњачење и модернизација друштва, дакле прихватање западне цивилизације као обрасца који треба да послужи за раскид са економском заосталошћу и верском ретроградношћу.⁹ Овај пут подразумева и конвергенцију различитости и њихово мешање, што може допринети стварању новог културолошког супстрата и његовог вишег квалитативног вредновања, али ако до тога не дође, стварају се такозвана “подељена друштва” која теже међусобном надвладавању, што може опет водити у конфликт;

(в) Реформизам - као процес комбиновања модернизације и очувања успостављених друштвених вредности, што би подразумевало модернизацију без позападњачења. Овакав одговор на позападњачење је најнереалнији.

Друштво Србије још увек лута у коначном одабиру начина за одговор на позападњачење. Путем одбијања, игнорисања и самоизолације ишла је Србија током последњих деценија што је произвело погубне последице за друштво и државу, али га до данас није у потпуности одбацила. Ратови које је водила проистекли су управо из одбијања да се прихвате цивилизацијске и културолошке различитости; религија и нација биле су превасходна бојна поља па тек онда територије. Но, да се вратимо чињеницама које показују да је Србија, ипак, одавно у ковитлацу западне цивилизације.

Сремски Карловци; Шпенглер, О.(2009). Пропаст Запада, “Утопија”, Београд; Тојнби, А.(2002). Проучавање историје, извод из књига I-VI, ЦИД Подгорица, “Службени лист”, Београд.

⁹ Настао је почетком 20. века као одговор турског друштва на политичко- економску и духовну депресију. Његову реформу предводио је Кемал Ататурк, управљајући је ка установљавању начела на којима почивају и функционишу западна друштва. Спровео је темељну реконструкцију државе, секуларизовао је турско друштво, што је касније допринело стварању толерантнијих друштвених услова. Реформа је спроведена уз свестрану подршку западних друштава, (европских до Другог светског рата, а касније, Сједињених Америчких Држава, због чега је Турска постала стожер америчке спољне политике међу арапским светом). Турски сигнал да жели приближавање Западу јесте истакнута кандидатура за чланство у Европској унији (ЕЕЗ), још 1986. године, али Унија и данас истиче постојање значајних препрека на том путу.

Процес позападњачења и модернизовања српског друштва и државе одавно је започео.¹⁰ Ако бисмо морали одредити време његовог почетка онда би најтачније било рећи да је започео са револуцијом 1804. године из које је касније створена нова српска држава. Српски интелектуалци с почетка 19. века створили су идеју о ослободилачком искораку у европску цивилизацију. То је њихов епохалан допринос, као што су и њихова уметничка, научна и друга прегнућа: Вук Караџић, Доситеј Обрадовић, Бранко Радичевић и други; европски интелектуалци и културни посленици Ранке, Гете и Копитар примакли Србију западној цивилизацији бацањем светла на српску народну културу и представљање Европи непоновљивих дела чисте народне ингенијалности.

Оно што је Европа градила на политичком и културном плану у 18. и 19. веку на неки начин је допирало до српског друштва заглибљеног у отоманској империји на издисају. Политичке, економске, управне, судске и културне институције царства у Србији никада нису до краја изграђене, а са револуцијом (тачније устанком) требало их је срушити и заменити институцијама западне политичке, економске и културне

---

¹⁰ Када је започело позападњачење Срба, није ништа мање важно од питања када је започело њихово византизовање и зашто је прихваћен „исток“ а не „запад“. Историјски контекст процеса позападњачења још увек је актуелан. Најзначајнији носиоци цивилизације Запада и Византије, вековима су полагали право да Јужне Словене одреде ка сопственом културном бићу. Утемељивачи ових цивилизација, долазак Јужних Словена на Балкан, разумеју као „уклињавање“ варвара између лимеса сопствених цивилизација и заузимање животног простора који је носио културне печате Рима, Грчке и Византије (појам цивилизацијског лимеса, преузет од Арнолда Тојнбија). С тога се и данас овај процес разуме као процес цивилизовања варвара. Заиста, доласком на Балкан, Обри, Јужни Словени и други варварски народи, затекли су градове, путеве, мостове, споменике и друге објекте постојећих култура, са којима раније нису имали никаква искуства. Истовремено, немајући шта да противставе тој културној традицији, најпре су према њој испољили деструкцију или је игнорисали, а потом су је прихватили и развијали.

Средњовековна историја Срба говори о сталној подвојености и лавирању између истока и запада. Немања, родоначелник династије најпре је био крштен од латинске цркве, касније се прекрстио у Расу; подела између његових синова Вукана, Стефана и Растка (Сава), такође је одсликавала утицаје два политичка и културна света- Стефан је краљевску круну добио о пале а Сава је код Византије испословао аутокефалност Српске православне цркве; много касније, деспот Стефан Лазаревић, у настојању да очува какав-такав интегритет Србије пред најездом Турака, дакле из политичких разлога, примио је католичку веру почетком 15. века. И касније, Србија је лавирала између „истока“ и „запада“: у неким историјским периодима стремилa је усвајању политичких, економских и културних начела која су долазила са запада, у другим приликама, била је према њима ригидна и отворено се против њих борила. Не чини ли нам се да су садашње друштвене прилике у Србији поводом овог односа, прилично сличне? На политичкој сцени су јасно профилисане две струје- проевропска и происточна (проруска) са основом у традиционалном конзервативизму из којег избија бахата ауторитарност.

традиције. Србија се тада налазила на раскршћу - да ли прихватити Запад или Русију као заштитницу и патрона и усвојити њен политички модел који је и сама, али са slabим резултатима покушавала да се модернизује, или пак модел западних друштава.¹¹ Како било, оно што се дешавало у Србији током револуције, без обзира на спорост и очигледне промашаје у појединим историјским тренуцима, има обресе и печате политичког и културног утицаја западне цивилизације.

Србија се током 19. и 20. века постепено модернизовала и западњачила и усвајала доступни европски политички, економски и културни модел који је подразумевао представничку демократију, поделу власти, либералну економију, слободу, итд. Он у Србији није изграђен до европског нивоа, али је био прихваћен све до завршетка Другог светског рата када је наметнут другачији филозофско-политички концепт за који данас многи кажу да није прекинуо западњачење и модернизацију нити произвео русофиловање, као и да није негативно утицао на приближавање модерним западним друштвима, већ да је био еманципаторски и модернизаторски у погледу стварања услова за развој економских, институционалних, културних и других сегмената југословенског и српског друштва.¹²

Не само због тога, модернизација и позападњачење нису процеси који су до сада урушавали српско друштво и српску државу,

¹¹ Још је Петар Велики након путовања по Европи крајем 17. века, увидео да је руско друштво заосталије у односу на друштвене и економске прилике које су владале у Европи. По повратку у Русију, радио је на успостављању нових институција, модернизацији привреде и војног система, критиковао је цркву и високо свештенство као изворе назадног и конзервативног, модернизовао је руску морнарицу изградњом бродова по европским стандардима и повео један европски рат на Балтику. Он је имао визију позападњачења и модернизације Русије али није раскинуо са деспотизмом као карактеристиком азијских друштава, него га је појачавао и чинио руско друштво још затворенијим лишавачући га услова за плурализам. Овај синдром у политичком, економском и социјалном животу Русије присутан је до данас. Старе наслеђене друштвене институције: несекуларност, верска традиција и веровања, слаба веза елита и друштва, историјска неутемељеност друштвеног плурализма итд. ни данас недозвољавају Русији да постане модерно и успешно друштво.

¹² О овом периоду живота источноевропских друштава под совјетском влашћу, Арнолд Тојнби (Arnold Toynbee) 1972. године каже: "Данас су Румуни, Срби и Бугари крајње свесни да су прихватили западну цивилизацију далеко боље него Руси. Другим речима, сви ови источноевропски сателити Совјетског Савеза осећају се културно супериорнијим од Руса. Не осећате се под културним утицајем од људи чије културне надмоћи осећате као своје. Русија је нарочито неуспешна, а сигурно ће и наставити да буде неуспешна у вршењу било каквог културног утицаја на источноевропске земље, а без културног утицаја ове земље ће наставити да буду, слободно можемо рећи, несварљиве за Русију. Деценијама и деценијама Русија може доминирати источном Европом војно и политички, али источна Европа ће изаћи нерусификована", разговор између Тојнбија и Урбана, приређен у Проучавању историје (2002). извод из књига I-VI, "Службени лист" - ЦИД Подгорица.

посебно не у новијој историји. Изградњи политичког система и организацији државе, привредном напретку и другим аспектима друштвеног кретања допринео је, ипак, утицај Запада. Због тога су појмови „позападњачење“ и „модернизација“ неоправдано омражени, а највише због негативне конотације у којој се употребљавају и одсуства искрене жеље друштвених елита да се о њима отворено говори и укаже на њихов значај за позитивне друштвене промене. У том смислу уочљива је разлика у приступу и прихватању овог процеса у две различите културолошке (цивилизацијске) средине у Србији:

а) подручје уже Србије које припада источновизантијском цивилизацијском наслеђу;

б) подручје Војводине које је историјски део европског културног бића.

Други културни (цивилизацијски) ентитет је до сада модернизованији и са више европских особености због историјске везаности за западну цивилизацију чију је окосницу до почетка 20. века чинило аустроугарско царство. Садашње опредељење политичке и економске елите Војводине је недвосмислено - приближити се Европској унији кроз изградњу модерних институција и усвајање вредности грађанског друштва. Културолошки амбијент овог подручја је подобан да циљеви буду остварени у краћем року и са мање отпора него у остатку Србије. Али на политичкој сцени постоје латентни сукоби који одсликавају грубе и fine разлике између поборника приближавања европском систему вредности и њихових опонената. Елите Војводине су увиделе да конзервативизам који испољава ужа Србија оптерећује Војводину која би, бар тако изгледа, хтела бржи искорак у модернизацију с обзиром на потенцијале које има.

Но, да се вратимо питању да ли је и зашто је добро да се Србија и даље модернизује и западњачи? Ако ово питање сведемо на политичко-институционални ниво, за оне који су одани либерализму и ономе што из ове идеологије настаје одговор би био потврдан. Зашто? Превасходно што њени принципи и оно чему њихово поштовање доприноси производе политичку, економску, безбедносну и социјалну стабилност каква постоји у западним друштвима, без обзира на то што се у њима, с времена на време, јаве јачи или слабији друштвени потреси. Поред тога током 20. века у свету је порастао број либералних демократија. Сада их има око 120 од укупног броја држава, што представља више од 60 одсто држава света са тенденцијом да се њихов број увећа.

На светској сцени још увек траје “трећи талас” демократизације, како га назива Самјуел П. Хантингтон (Huntington, 2004). Он је захватио државе Латинске Америке и источноевропске државе које су стекле независност након слома комунизма у Европи, а сада се развио на афричком и азијском континенту. Основна карактеристика покрета у овим друштвима јесте тежња за демократским поретком чије грађење наилази на различите тешкоће условљене културним наслеђем које може бити више или мање подобно за грађење демократије. Теоретичари политичке социологије и заступници демократије стоје на становишту да демократија може бити подобна за сваки културолошки тип друштва, али да је само питање колико је времена и енергије потребно да се демократија “инсталира” у тим културама. Чак се сматра да су и муслиманске државе потенцијално склоне да усвоје демократију,¹³ али да је то најнеподобнији културолошки миље за њено усвајање и опстанак.¹⁴

Дакле, на сцени је нови талас демократизације света који је захватио и Србију која има значајне предиспозиције да у томе успе у односу на нека друга светска поднебља. Прошло је, међутим, десет година од када је започео процес демократизације и чини се да Србија није значајније напредовала. Ако анализирамо ниво стабилности и снаге правне државе и друштвених институција, онда можемо рећи да у томе нисмо далеко одмакли. Институције су заробљене у глибу партијске државе, високо корумпиране на свим нивоима и са изгледом

¹³ Такав став заступа америчка теоретичарка Робин Рајт која тврди да исламу не недостају ни поставке у веровању, нити способности у пракси за компатибилност са плурализмом. О томе Сејмур Мартин Липсет даље каже да муслимани можда не могу да измисле демократију, али би могли да је опробају, а онда ће видети да је она компатибилна са њиховим сопственим вредностима. С обзиром на садашње догађаје у муслиманском свету у којима се истичу захтеви за демократским променама у чијем средишту су слободни избори, право је време да ова претпоставка Робин Рајт и Мартина Липсета буде потврђена или одбачена. Детаљније видети, Сејмур Мартин Липсет и Џејсон Лејкин (2006:239). Демократски век, “Александрија прес”, Београд.

¹⁴ Затварање културе и њена самоизолација данас представљају самоубилачки ударац о чему би арапски свет могао много да научи од Кине која се препустила позападњаћењу и модернизацији па сада граби напред и у неким доменима има чак и вођство у светским оквирима. Али овде се поново налазимо у зачараном кругу; култура је оно што даје импулсе за напредак и искорак у виши квалитет. Ако културолошко биће арапског света нема такво самопоуздање, онда нема изгледа да прихвати осведочене вредности друге цивилизације, које не морају бити западне. Но, чини се да ова култура интимно препознаје да данас нема сопствене атрибуте који је квалификују да успешно одговори на изазов са стране, па због тога долази до грубог одбијања да се прихвате и добре стране додира са другим културама. Оне културе, које су остале отворене за утицаје споља, истовремено су потенцијални извозници сопствених вредности ако су оне пријемчиве за друге, док је арапски свет сада непродуктиван захваљујући сопственој затворености.

да се суноврат даље одвија. То је производ непристајања да се у друштво “инсталирају” модернизаторски принципи који то спречавају. Овде се може поново поставити питање да ли има смисла и даље настојати да се друштво модернизује ако за то не постоје културне предиспозиције.

Песимисти би рекли да је то узалудан посао, а оптимисти би то можда схватили као изазов у грађењу друштва и државе. Први би показали на Латинску Америку где демократизација, либерализам и стабилност институција не успевају или врло слабо успевају, али и на нека друштва из Европе која немају “европску прошлост” па им се не предвиђа ни „европска будућност“, и која имају исте лоше предзнаке за успевање легализма и економског просперитета. Зато су многи скептични „у погледу демократизације и изградње јаким политичких институција у балканским државама, па и у Србији. Скептичност долази од предубеђења да је балканским друштвима иманентна ауторитарна владавина из бројних разлога: ауторитарне прошлости, експонентног национализма, верске традиције, ниског степена друштвеног поверења које не може да активира друштвене врлине које би помогле изградњи просперитета, уврежене радне етике и других, те да су либерализација, демократизација, грађење институција - узалудан посао. Али није само то проблем балканских друштава на путу изградње стабилних политичко-економских поредака у ери глобализованог света: они морају проћи кроз значајну фазу модернизације и позападњачења“ (Тодоровић, 2010: 315).

С друге стране, оптимисти упорно тврде да је могуће постићи резултате на овом пољу ако се реформаторски курс одреди у правцу измене одређених културолошких предиспозиција. Најпре се упира прстом у низак ниво образовног индекса српског друштва који не дозвољава примену иновационих и продуктивних знања у привредном животу. У политичком смислу образовни ниво модерних друштава је корелативан са демократијом и политичком стабилношћу где је потврђено да високо образована друштва преферирају демократију и демократски поредак. Демократија подразумева постојање и важење процедура за легитимно заузимање и губљење власти кроз изборни поступак, без остракизовања губитника власти.

Даље, мисли се и на измену верског супстрата културе српског друштва које није у потпуности секуларизовано (где још увек закон није Бог, него је Бог закон), што је пре свега последица касног прихватања хришћанства у Срба. Политизација верских институција неколико великих конфесија је очигледна, а с времена на време, како

захтевају политичке прилике, уплитање званичних цркава и њихових великодостојника у политички живот прелази у форме противуставног и противзаконитог и остаје несанкционисано што је недопустиво у модерним друштвима Европе.

Даље, низак ниво друштвеног поверења “одозго” и “одоздо”, не дозвољава изградњу просперитетног друштва. Друштвено поверење се одавно схвата као социјални капитал који доприноси напретку, а уколико га нема друштво има озбиљне тешкоће да еманципује базичне вредности као што су радна етика, социјалне везе појединаца по хоризонтали, поверење појединаца у државне институције (поверење по вертикали), изградња мреже социјеталних организација без ослонца на државу, итд. Друштвени капитал је економска и политичка категорија, а по многима његов најзначајнији део представља радна етика друштва која је у нас на ниском нивоу.¹⁵ Она зависи од више чинилаца, између осталих, религије и веровања, традиције, дуге поданичке прошлости, итд.

Уочљиво је да су ове претпоставке напредних западних друштава у великој мери остварене са више или мање изузетака у друштвима која су усвојила демократију седамдесетих година 20. века (Шпанија, Португалија, Грчка). Супротно, ове претпоставке недостају у такозваним „затвореним друштвима“ какво је и српско друштво. Њихова затвореност потиче и од религијске базе због чега нису у могућности да развију друштвени стваралачки дух. За стваралаштво је потребна људска слобода и човек постављен у средиште света. Крај европске схоластичке ере изузетан је пример таквог процеса.

Тековине европске западњачке цивилизације постају универзалне и већ неколико векова свет чине „равним и све равнијим“

¹⁵ О утицају културних елемената на стварање производних односа најпре је указао Макс Вебер (Max Weber) 1905. објавивши епохалну студију случаја Протестантска етика и дух капитализма, оповргавајући Марксова начела о производним односима као базом из које се рађа друштвена културна надградња. Вебер је био супротног становишта и сматрао је да су културни чиниоци, посебно религија, ти који доприносе стварању производних односа. Он је проучавао протестантизам и протестантске секте у Европи и Северној Америци и утврдио да је протестантска реформација хришћанства допринела формирању радно-етичких ставова базираних на марљивом раду, аскетизму, стицању добара и штедљивости, као врлинама које треба имати да би се било посвећено Богу. Управо таква радна етика стварала је вишак производа и акумулацију капитала као основе за развој капиталистичких производних односа. На културу као економског чиниоца поново је бацио светло Френсис Фукујама (Francis Fukuyama) када је 1994. године објављен *Судар култура*. Шире, Вебер, М. (1989). *Протестантска етика и дух капитализма*, „Веселин Маслеша“, Сарајево; Фукујама, Ф. (1997). *Судар култура - поверење, друштвене врлине и стварање просперитета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

у погледу универзалних стандарда које усвајају и они који не припадају овој цивилизацији. Демократија, људска права, слободно испољавање људске личности, секуларизам и друге људске производе хоће и може конзумирати свако људско биће на овом свету. У ери либерализма Запад је изнедрио политичке, економске, правне и друге институте које многи данас сматрају универзалним, те да се остатак света налази у фази када их прихвата или грубо одбија. Темеље либералне идеологије чине индивидуална слобода и апсолутна вредност људске личности, равноправност свих људи без обзира на расно, верско, етничко или полно одређење, независност и аутономија индивидуалне воље и неотуђиво право човека на живот, слободу и имовину. Политички и економски принципи идеологије либерализма су у стварању и функционисању државе на основу консензуса чији је циљ очување и заштита природних права човека, договорни однос између државе и индивидуе, доминација закона као инструмента контроле, подела власти, ограничавање области и сфере деловања државе, приватно власништво и слободно тржиште, итд.

Исходи модернизације и позападњачења

Шта се може добити у процесу модернизације и западњачења српског друштва тј. који би били трајни резултати тог процеса? Најпожељнији исход овог процеса био би одбацивање владајућег традиционалног конзервативизма који му је до сада био на путу. Одговор на питање да ли је могуће изградити модерно српско друштво које ће одбацити конзервативизам и ком се неће враћати с времена на време тешко је дати. Конзервативизам можемо кривити за погрешне историјске одлуке које је српско друштво доносило у кључним историјским тренуцима, због чега је важно стварати друштвени амбијент за доношење одлука које ће водити путем извеснијег историјског курса, како би последице непотпуног сагледавања токова историјских промена заобишле српско друштво.

Исход модернизације и позападњачења српског друштва треба да буде усвајање либерализма. Начела ове идеологије, која управљају модерним друштвима у Србији су декларативно прихваћена, али стварни живот показује нешто друго.¹⁶ Друштво није навикнуто да

¹⁶ Референтни аутор антиглобализма Имануел Валерштајн (Immanuel Wallerstein), у неколико својих врло утицајних књига говори о кризи либералне идеологије која је настала због промене светског система држава. Видети, Валерштајн, И.(2005). После либерализма, Службени гласник, Београд; Валерштајн, И.(2000). Утопистика или историјски избор 21. века, „Република“, Београд.

упражњава либерализам јер је ретко било без аутократског поретка који је само привидно уједињавао друштво, али и смањивао простор за развој грађанског друштва и државе. Последица тог дејства је нација која је створила националну државу са којом је срасла са мало изгледа да ће тај брак у скорије време бити раскинут. Тај спој онемогућује стварање грађанског друштва у којем је грађанин основна јединка друштвеног живота, а не нација као превазиђени политички актер у модерним европским и светским друштвима.¹⁷ Овај политички (па и културни) анахронизам производи тешкоће у преобликовању српског друштва због чега се у политичком животу Србије јављају увек исте теме: људска права, нетолеранција сваке врсте, аутократско и бахато политичко понашање, неразвијеност цивилног друштва, одсуство контролних механизма за спречавање злоупотреба политичких и управних функција и крупне корупције која у тим условима настаје, итд.

У економском погледу последица модернизације треба да буде искорак ка техничко-технолошком иновирању привредног живота Србије који би допринео њеном вишем позиционирању у светском економском систему и подели рада. Србија се сада налази на периферији система. Њен начин организације рада, функционалност радне снаге и технолошка база подобни су за црпљење природних богатстава које страном партнеру продаје као сировину или обрађује максимално до полупроизвода.

Приближавање светском центру поделе рада није могуће без промене друштвених вредности и свести о томе да је напредак света базиран на примени знања.¹⁸ Овде треба тражити узроке отпору за установљавање правила игре у економској сфери. Наиме, реструктурирање система привређивања у Србији наилази на перманентан отпор економских олигарха који су своје богатство стекли обезвређивањем радне снаге, пре свега, и ускраћивањем јавних прихода.

¹⁷ Устав Републике Србије (2006) у првом члану још увек апострофира првенствено нацију, а не грађанина као основни политички субјект. Према њему, „Република Србија је држава српског народа и свих грађана који у њој живе заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама, припадности европским принципима и вредностима“. Требало би рећи да је Република Србија држава грађана Србије чиме би била укинута основа за легитимитет национализма и истакнута јасна перспектива ка грађанском друштву и грађанској држави. Из ове анахроне поставке многе нетолерантне групације црпе своју снагу.

¹⁸ Овај процес образложио је Ентони Гиденс (Anthony Giddens), рекавши да је у развијеном свету због друштвених и технолошких промена дошло до нове поделе по занимањима. Наиме, на светској сцени су модерне привреде које се базирају на примени знања па је данас за око две трећине радних места потребно стручно знање информационих технологија и других области знања. Видети, Гиденс, Е. (2009:84). *Европа у глобалном добу*, КЛИО, Београд.

Нејака држава је оно што највише погодује олигархијској групацији. Нејаке државе су у том погледу на периферији светског система. Кад год је држава у нас покушавала да стабилизује своје институције и ојача контролну сферу у погледу легитимности економских трансакција моћних појединаца, парадоксално - они су стварали формалне и неформалне економске одборе и друге структуре блиске држави, тобож зарад помоћи друштву и држави да консолидује економију.¹⁹ То је потпуно неприродно „приближавање“ приватног бизниса и државе јер логика капитала тежи неконтролисаној сфери у којој би добио више простора за ширење. Ови потези не могу се објаснити другачије до покушајем да се државне активности на плану контроле олигарха ставе под сопствену „меку“ контролу, управо кроз партиципацију у доношењу политичких и правних одлука. Такав однос је производ неинституционализованости политичких и економских функција у српском друштву, што би подразумевало и постојање јасних граница између економског и политичког делања.

Дубље разлоге за постојање уплива приватног интереса у јавне послове државе треба тражити у неформализованости метода политичке борбе, који у појединим тренуцима дају гротескну слику политичког и економског живота у Србији.

Данас се модернизација економског живота српског друштва тешко одвија. Период након измене политичког концепта друштва треба анализирати компарирајући га са претходним периодом политичко-економског живота Србије. У оба доба политичке елите су у складу са својим идеолошким начелима имале за циљ да модернизују привредни живот Југославије и Србије. Да би то спровеле на располагање су себи ставиле различита средства, пре свега политичка. Претходна елита захтевала је и спроводила модернизацијске циљеве које је сама одређивала, уз помоћ отворене репресије, у условима у којима није

---

¹⁹ Последњи пут то се десило у септембру 2011. године, када су се окупили водећи српски привредници, махом приватног бизниса, како би истакли своју вољу да помогну консолидацији српске привреде. Томе је претходила изјава председника Републике коју је дао у јулу месецу 2011. године, којом је прозвао тајкуне као „непристојно богате“, као и да би приватни бизнис требало да подели судбину друштва, па би било морално, с обзиром на то да су се обогатили 90-их година користећи се друштвеном кризом и нелегитимним средствима, да и српски тајкуни поднесу терет кризе. Ова изјава није схваћена као позив бизнису, већ као претња тајкунима који су најпре узвратили изјавама да јако тешко послују, да су под кредитима, да су „оф шор“ трансакције легитимне, итд. да би касније (можда се неко сетио судбине Богољуба Карића) кренули у тактику приближавања Влади, али и упозорења. Основали су „Покрет привредника“ и поручили да уколико српска влада не буде и њима помогла у стварању повољнијег привредног амбијента, Покрет може прерасти у политичку странку. дневни лист „Блиц“, 02.07.2011. и 26.09.2011.

постојао демократски плурализам. С друге стране, политичке елите након демократских промена 2000. године нису се као претходници, дохватиле репресивних метода ради спровођења модернизацијског процеса, већ су се поуздале у либералну економију, демократију и њена начела, слободно тржиште итд.

Истовремено, нису инсистирале на успостављању јасних правила политичке и економске борбе којима би спречили дискредитацију и пропадање модернизацијских напора. Због тога се пропалој средњој класи и најсиромашнијима данас чини да су комунисти имали више успеха у модернизацији друштва него што га имају заговорници либерализма и демократије. Међутим, многи сматрају да би модернизацијски успех ипак био већи по либералним начелима да српско друштво није и након промена остало затворено за продор политичких и економских принципа који су отворено наметани, пре свега са европског Запада. Онда не чуди да толико осцилира кривуља на дијаграму поверења грађана у европску будућност Србије. Она је производ дискредитације демократских начела кроз неуспели процес модернизације друштва.

На културном плану, видљива је једна специфичност, као последица затварања друштва и његовог економског стагнирања, оличена у религијском ревивализму. Наиме, у последње две деценије, у српском друштву је порасло интересовање за религију, као што је порастао и број новоизграђених религијских објеката. Ова особеност није везана само за подручје Србије, она је карактеристика читавог Балкана и свих оних области у свету где се сукобљавају религијске парадигме које су и политички подржане. На први поглед могло би се рећи да то није религијски ревивализам какав се јавља у великим модернизованим друштвима где се у животу појединца осећа емотивна празнина створена секуларизацијом, поделом рада, животним стресовима, трком за зарадом, већ да је овај „домаћи“ повратак религији последица традиционалне конзервативности друштва, те да је особеност само малих затворених и неразвијених друштава. Међутим, ово поднебље и његова друштва су током владавине идеологије комунизма били приморани да потисну религију на маргине да би јој се деведесетих година 20. века вратили са ентузијазмом који је произвео крваве сукобе. Повратак религији ван хришћанског света, па и у њему, не представља покушај да се анулира модернизација. Напротив, религија се прилагодила модернизацији, користи њене тековине за сопствене циљеве, а у некима је, што је посебно значајно, прихваћена и секуларизација друштва. Оно што је проблематично у

повратку религији српског друштва (и не само српског, већ и других етничких ентитета на овим просторима) јесте чињеница да се не прихвата модернизација. Она се оспорава, а све чешће се губе и границе раније успостављене секуларности. Због тога се често може чути оцена да српско друштво није захватио талас повратка религијама већ да се ради о радикалној клерикализацији.²⁰

Повратак религији није опасност за друштво ако не тежи негирању друштвеног напретка у који свакако убрајамо доследно поштовање људских права, институционализацију политичке борбе, раздвојеност световних и црквених послова, развој и еманципацију радне етике која доприноси привредном напретку друштва, итд. У Србији, међутим, држава директно утиче на јачање позиције званичне цркве фаворизујући је у односу на друге конфесије, као што и званична црква понекад (и све чешће) отворено стаје на страну оних који у мањинама виде опасност. Држава то чини кроз материјалну помоћ цркви, превасходно злоупотребом средстава из јавних фондова које пуне сви чланови друштва, без обзира на конфесију којој припадају, или су чак атеисти. Црква (превасходно њени највиши великодостојници) испољава неприхватљиву нетолеранцију према мањинама што оставља утисак да верски естаблишмент листом има исти став о питањима која је европско друштво давно расправило. Тако је српско друштво иако хетерогено постало уплетено у нераскидиву мрежу нације, државе и цркве. Искорак из тог троугла може се начинити стриктно спроведеним модернизацијским захватима, али без илузије да ће модернизација успевати вођена само друштвеном елитом без помоћи спољних снага и прихватања још увек пружене руке Европе.

Од демократских промена 2000. до данас потпуно је разоткривена инертност и непредузимљивост српског друштва. Учесници и поборници политичких и економских промена плебисцитарно су изражавали позитиван став према њима. Нису, међутим, разумели шта промене друштва захтевају, а захтевају да се управо њихови поборници радикално промене и да од њих зависе промене, да је неопходан свеукупан и дуготрајан напор за постизање циља. Туторска држава у којој су живели створила је грађане без идентитета и предузимљивости, грађане који очекују месију, вођу или тутора да у њихово име спроведе друштвене измене како би живот

²⁰ Број верских објеката у Србији је енормно порастао у последњих двадесет година. Такав тренд се наставља, али то није само особеност српског друштва. У великим религијским заједницама са подручја бивше СФРЈ дошло је до „обележавања“ територије. Створена је густа мрежа првенствено цркава и џамија, као пост-фестум потврда фактичке власти над територијом и становништвом.

у Србији био бољи. Како то нису схватили постали су разочарани, а себе у односу на носиоце власти схватају као изманипулисани и искоришћене. Трагају за новим месијом, вођом и тутором, поново се не преиспитујући да ли процес обнове друштва зависи управо од њих самих и њихових личних идентитета.

Уместо закључка

Извесно је да је процес модернизације и западњачења српског друштва започео и траје, али се то друштво мучи да га уведе у вишу фазу. Главну препреку на том путу представља историјски конзервативизам утемељен вековним поданичким статусом, закаснелим прихватањем европске традиције грађанског друштва и никада до краја изграђеном грађанском класом. Тешке наслаге религиозног, митолошког и патријархалног у друштвеном бићу Срба (не свих), такође представљају успоравајуће факторе у процесу грађења отвореног грађанског друштва. Оно је данас пред друштвеним изазовима кроз које с времена на време пролазе анахрона и неразвијена друштва са противречностима које се срећу на сваком кораку, али које у себи садрже и клице модерности које надвладавају анахронизме. Питања која се свакодневно постављају на овим просторима попут толеранције, грађанских слобода, ауторитарног поступања државе према грађанима и сл. одавно нису централна питања грађанских друштава модерне Европе.

Србији недостаје јасно изражена „друштвена стандардизација“ социјалних, политичких, економских и културних оријентира друштва који пружају јасну слику перспектива и изазова. Процес модернизације и позападњачења јесте изазов за српско друштво који може донети искорак у извесније услове за опстанак и развој. За сада друштвени оријентирани нису јасно истакнути, превасходно од елита које у свом портфолију имају манипулаторске црте.

Традиционална ригидност према променама и модернизацији дубоко је укоренења у идеологији конзервативизма који је на овом подручју добио плодно тле. Вишевековни поданички статус, закаснели хришћански занос у односу на занос западноевропских хришћана и други чиниоци, створили су инертно друштво које је изнедрило турску државу. Оно непрекидно ствара безличне ауторитете који нису у стању да испоље стваралаштво у погледу прекомпоновања друштвених односа, пре свега кроз процес модернизације, чији резултат треба да буду услови који ће омогућити развијање људске индивидуалности и коришћење њених потенцијала.

Ипак двовековни модернизацијски напори несумњиво су допринели да се Србија уврсти међу европска друштва која имају изгледа да постану још модернија будући да је до сада показала извесне друштвене потенцијале, али који нису довољно искоришћени на том плану. Укључење у европску заједницу модерних друштава Србији је данас условљено (не само Србији) прихватањем норми, стандарда и правила за различите облике друштвеног живота, али конзервативизам представља препреку на путу њиховог прихватања.

Литература:

1. Бродел, Фернан (2007). *Материјална цивилизација, економија и капитализам од 15. до 18. века*, Службени лист, Београд.
2. Гиденс, Ентони (2009). *Европа у глобалном добу*, Клио, Београд.
3. Елијас, Норберт (1991). *Процес цивилизације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци.
4. Фукујама, Френсис (1997). *Судар култура - поверење, друштвене врлине и стварање просперитета*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
5. Фукујама, Френсис (2007). *Грађење државе - управљање и светски поредак у двадесеттвом веку*, Филип Вишњић, Београд.
6. Хантингтон, П. Самјуел (2000). *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*, ЦИД Подгорица – РОМАНОВ, Бања Лука.
7. Хантингтон, П. Самјуел (2004). *Трећи талас - демократизација на крају двадесетог века*, Стубови културе, Београд.
8. Лазивић, Младен (2005). *Промене и отпори*, Филип Вишњић, Београд.
9. Липсет, С. Мартин; Лејкин, Џејсон (2006). *Демократски век*, Александрија прес, Београд.
10. Тодоровић, Зоран (2010). *Спољна политика САД према Балкану - безбедносни и интеграциони аспект*, УСЕЕ - Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад, Зборник II Друштвени изазови европских интеграција - Србија и упоредна искуства.
11. Тојнби, Арнолд (2002). *Проучавање историје*, извод из књига I-VI, Службени лист СРЈ, Београд и ЦИД Подгорица.
12. Шпенглер, Освалд (2009). *Пропаст Запада*, Утопија, Београд.
13. Валерштајн, Имануел (2005). *После либерализма*, Службени гласник, Београд.
14. Вебер, Макс (1989). *Протестантска етика и дух капитализма*, „Веселин Маслеша“, Сарајево.
15. Вулетић, Владимир (2008). *Између националне прошлости и европске будућности*, Службени гласник, Београд.

SOME ASPECTS OF MODERNIZATION AND ACCEPTANCE OF WESTERN CULTURE IN THE SERBIAN SOCIETY DURING THE 19TH AND 20TH CENTURY

Summary: The paper presents an overview of the social moment in which the Serbian society is found today, and which is being asked to respond to the question whether it can become the part of the community of nations of modern Europe and what the obstacles that stand in the way are. The text sheds light on the facts that show how the Serbian society over the last two centuries, embarked on the path of westernization and modernization, which resulted in a partial step forward to enlightened and modern European societies. It also points out the reasons why the Serbian society, from time to time, turns to conservatism which reduces the effects of modernization efforts.

Key words: modernization, westernization, liberalism, democracy, institutions, integration.